

Com en altres volums anteriors, no hi abunden els articles sobre la llengua catalana, però en aquesta ocasió hi destaca singularment un article de 1911: «Llengües intensives i llengües extensives» (p. 301-303). Rosselló Bover hi veu clars indicis de la lingüística moderna, «s'hi entreveuen idees com les de llengües minoritàries i llengües minoritzades i s'intueix el concepte de diglòssia» (p. 56). Efectivament, Alomar hi parla de

llengües intensives i llengües extensives, o bé llengües de quantitat i llengües de qualitat. —És dir: llengües de poble, i llengües de selecció, d'aristocràcia. Precisament el nostre català, durant tota la seva decadència, va perdre més aviat la categoria de llengua «intensiva» que la d'«extensiva»; vull dir que va degenerar fins a ésser tinguda per un argot de plebeus (lo que, viciosament, va dir-se'n "dialectes"), encara que seguís ésser la parla general de la població de Catalunya. (p. 301).

El volum VI acaba amb els tres textos citats anteriorment, dels quals destaquem la conferència «La pena de mort» (p. 451-464), llegida l'any 1911 al Congrés de la Llibertat de Barcelona, i que ja es va reproduir el 1912 a la «Biblioteca de la Revista de Catalunya». «La pena de mort» és sens dubte un dels textos més emblemàtics i citats de l'obra alomariana, un al·legat contra la pena capital, considerada per l'intel·lectual mallorquí com un foment de l'assassinat. La seua abolició, escrivia Alomar, «fomentaria l'educació moral de l'home i del poble, moralitzant per de prompte el poder [...]» (p. 464).

* * *

Tot plegat, aquests tres darrers volums de les *Obres Completes* són un valuós exemple de l'ideari avançat d'Alomar. Amb una clara voluntat d'intervencionisme social, l'intel·lectual vol influir en la societat catalana mitjançant els seus textos i conferències. Amb un estil molt personal, amb fòbies i fil·lies, mai amagà la seua animadversió cap a algunes figures polítiques o literàries, per bé que gaudissin d'un reconegut prestigi social, cultural o polític.

Els articles comentats aquí només són una petita part dels més de 600 textos publicats en aquests tres volums, la majoria dels quals els escrigué de Mallorca estant.

Seria interessant (i una tasca titànica) esporgar quins d'aquests articles es publicaren traduïts al castellà en la premsa espanyola, o si aparegueren en diverses publicacions periòdiques en diversos moments històrics. Alomar ha estat un dels més grans productors textuals de Mallorca, el seu ritme de publicacions sempre fou molt elevat, especialment fins que es dedicà professionalment a la política.

Esperem que no seran els darrers volums publicats, queden encara centenars —més ben dit, milers!— d'articles per a poder configurar les *Obres Completes* de Gabriel Alomar.

Pilar ARNAU I SEGARRA
Universitat de les Illes Balears

ALTURO, Jesús (ed.) amb la col·laboració de Tània Alaix (2017): *Chartae Latinae antiquiores: facsimile-edition of the Latin charters. 2nd series. Ninth century*. Dietikon / Zürich: Urs Graf. Part CXII i CXIII, 127 + 135 p.

La magna col·lecció *Chartae Latinae Antiquiores* (*ChLA*) ha publicat dos volums dedicats a l'edició dels documents conservats en institucions catalanes. Aquesta col·lecció, fundada per Albert Bruckner i Robert Marichal i començada a publicar en els anys 50 del segle passat, té per objectiu donar als estudiosos un facsímil a escala real, amb l'edició i el comentari científic, de totes les *chartae* llatines fins a final del segle IX. En la primera part del projecte es van publicar els documents fins a l'any 800 en 49 volums (*ChLA I*). En la segona "sèrie", denominació que apareix en el títol de l'obra que encapçala aquesta nota (*2nd series*), s'editen els documents del segle IX; aquesta segona sèrie està dirigida per Guglielmo Ca-

vallo i Giovanna Nicolaj (*ChLA2*). Per fer-nos una idea de la magnitud de l'empresa només cal considerar la numeració dels volums: primer, els 49 ja esmentats de documents fins a l'any 800; els catalans porten la numeració 112 i 113, ja que, des del volum 49 i fins al 99, s'hi publicaren els documents de procedència italiana del segle IX. Les dues sèries completes (*ChLAI* i *ChLA2*) consten de gairebé 120 volums. Es tracta, doncs, d'un projecte de gran envergadura i d'un interès científic evident.

La idea ambiciosa de reproduir el facsímil dels documents a escala 1:1 té com a conseqüència la presentació d'uns volums de format excepcional: 44 x 32 centímetres. Això i la qualitat material de l'edició (paper, enquadernació) fa que siguin uns llibres només accessibles per a biblioteques i institucions de recerca.

Centrem-nos, doncs, en els volums catalans. S'hi recullen gairebé un centenar de documents que cobreixen l'arc cronològic de 815 fins a finals del segle IX; per la naturalesa de l'obra no hi ha pròlegs llargs o altres paratextos. Dos breus prefacis, d'una pàgina (més breu el segon que el primer) obren els volums. En el primer d'aquests prefacis (vol. 112, p. 5), Jesús Alturo presenta la riquesa de la documentació d'origen català d'aquesta època¹ tot lamentant el criteri de la col·lecció de publicar els documents segons el lloc on es conserven i no segons el lloc on es van originar; això fa que en l'edició es dispersi documentació que hauria estat convenient presentar junta perquè prové del mateix bisbat o comtat, o fins i tot és obra del mateix escriptor. Aquest criteri també ha fet que calgui deixar fora dels volums catalans els documents visigòtics més antics produïts a Catalunya que es conserven a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid. Pel mateix motiu s'inclouen en els volums catalans alguns preceptes carolingis o també butlles papals en paper, que, òbviament, no són de producció catalana. Després d'algunes consideracions sobre el pas de l'escriptura visigòtica a la carolina, la llengua i cultura dels escribes i unes breus notes sobre l'edició, el prefaci es clou amb una llarga llista d'agraïments.

En el prefaci del segon volum (vol. 113, p. 5) es torna a plantejar indirectament el problema que s'assenyalava en el primer: l'exemple de la documentació d'Urgell, el comtat més ric en documentació del segle IX, que es troba repartida entre els dos volums segons la procedència dels arxius. El text dels prefacis i regests, així com qualsevol altre text dels volums, està en anglès, que és la metallengua que s'hi empra. Hi hem detectat alguna errada,² i, en general, el que sembla ser una certa incomoditat en l'ús d'aquesta llengua.

Després del prefaci, en el primer volum hi trobem uns mapes dels bisbats i dels comtats catalans a l'alta edat mitjana (vol. 112, p. 6) que han de servir per orientar el lector. I una bibliografia selectiva (vol. 112, p. 7) que inclou essencialment les edicions anteriors dels documents. Un altre llistat bibliogràfic apareix en el segon volum (vol. 113, p. 7) amb el mateix criteri i les indicacions pertinents per als documents que s'hi tracten.

Precedint l'edició de les *chartae*, cada volum conté uns quadres amb:

- Unes taules de l'origen dels documents, amb la indicació del comtat i bisbat on s'originen, cosa que posa un petit remei, no suficient, a les prevencions formulades en el prefaci (vol. 112, p. 8; vol. 113, p. 8);
- Una taula cronològica dels documents (vol. 112, p. 8; vol. 113, p. 8);
- Una llista dels escribes (vol. 112, p. 9; vol. 113, p. 9);
- Les concordances amb les edicions anteriors de cada document (vol. 112, p. 10-11; vol. 113, p. 10-11). Anotem que alguns han estat editats nombroses vegades.

Seguidament, a partir de la p. 15 (vol. 112) i p. 14 (vol. 113), respectivament, s'inicia l'edició dels documents.

1. Pel que fa a la Península Ibèrica anotarem comparativament que el volum 114 recull un total de 32 documents en arxius d'Espanya (destaca l'Arxiu de la Catedral de Lleó, amb 21 documents) i Portugal.

2. «[...] and the others offers us samples of a diplomatic script [...]» (vol. 113, p. 5), o l'ús del terme *clergy* per indicar la condició de clergue dels escribes o personatges que apareixen en els documents (pàssim). En donem un exemple: el regest del doc. 9, vol. 113, p. 54 diu: «*The clergy Buno sells to the presbyter Sentfred...*». Al nostre entendre, el terme anglès *clergy* és un col·lectiu equivalent al cat. *clergat*; el mot adequat en aquest context hauria estat *clergyman*. També *twist* descrivint un tall en el pergamí (doc. 2, vol. 1, p. 18).

El primer volum (vol. 112) conté els documents conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (7), a la Biblioteca de Catalunya (4), a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (3), al Monestir de Montserrat (6) i a l'Arxiu Capitular de Vic (29, l'arxiu que n'aporta més). Un total de 49 documents. Com hem dit, l'organització de l'obra fa que aquests es presentin segons les institucions on es conserven; per tant, els documents no es presenten en ordre cronològic absolut; això pot sorprendre algun lector que estigui acostumat a cercar informació en una publicació d'estructura clàssica. Així, per exemple, el primer document del primer volum és de l'any 840. El més antic de tota la col·lecció de documents catalans, de 815 de Codinet, no es troba fins a la pàgina 54 del volum 113, iniciant la secció de l'Arxiu Capitular d'Urgell.

Per cada un dels documents es dona la referència catalogràfica, el regest, una descripció acurada de la seva materialitat (recordem, tot en anglès, metallengua dels volums), i la reproducció fotogràfica, amb les línies numerades i la corresponent transcripció. Les notes, disposades lateralment al costat de la transcripció, indiquen les variants respecte de les edicions anteriors. Entre les indicacions de la descripció física del document hi ha la del color de la tinta, perquè les reproduccions fotogràfiques són en tons de gris. La disposició de tots aquests elements en la pàgina varia una mica segons el format del document editat, però, en general, en els de format més habitual, la reproducció fotogràfica i la transcripció es troben posades una al costat de l'altra. Tanmateix, també hi ha excepcions amb documents de format molt gran. Com ja hem dit, el format dels volums és excepcional i permet la reproducció a escala 1:1 de la majoria de les peces, però sempre hi ha excepcions amb documents encara més grans. La reproducció d'alguns d'ells ocupa una doble pàgina sencera (com p. ex. el número 3 del volum 112, de gairebé 42,5 centímetres d'alt i 39 d'ample, que ocupa les pàgines 22-23) i aleshores, naturalment, la transcripció no es troba just al costat. En altres casos s'ha hagut de tallar la reproducció fotogràfica en diferents pàgines. És el cas, p. ex., dels papirs papals: el del papa Formosus de 163 x 32 cm. (vol. 113, document 6, reproduït a les p. 35, 37, 39, 41, amb la transcripció acarada a les pàgines parelles), i el del papa Romanus de 163 x 45 cm. (vol. 113, document 7, p. 43, 45, 47, amb igualment la transcripció a les pàgines parelles) o el precepte de Carloman, vol. 113, núm. 2, que es reproduïx a les p. 19 i 20 ja que mesura gairebé 70 centímetres d'alçada. Hi ha algunes excepcions a aquesta consigna de publicar els documents a escala 1:1. Quan això no s'ha aconseguit i s'ha reduït una mica, s'indica amb una anotació al costat de la reproducció fotogràfica amb expressions com ara «reduced 90 %», «reduced 80 %» o el que correspongui. De totes maneres, això passa en molt pocs casos, una desena, i aquestes reduccions són de poca magnitud.

El segon volum s'inicia amb un prefaci una mica més breu, ja que reprèn el del volum anterior (vol. 113, p. 5). En aquest volum es recullen els documents de l'arxiu de la Catedral de Girona (7 documents), de la Biblioteca de Peralada³ (un sol document), i de l'Arxiu Capitular de la Catedral d'Urgell, que, amb 38 peces, és l'arxiu que aporta el major cabdal al total dels 47 documents d'aquest segon volum i al total de la col·lecció.

Dels 96 documents que es publiquen en aquests dos volums, no n'hi ha cap que sigui inèdit. La tasca benemèrita que han fet generacions d'estudiosos com Cebrià Baraut o Eduard Junyent, per citar només dos noms que consten com a editors clàssics de les col·leccions documentals que s'inicien en el segle IX i que aporten més textos a aquests volums, ho faria ben difícil. Però certament la publicació que presentem fa aportacions importants en relació a les edicions precedents. En primer lloc, el luxe de disposar de la reproducció fotogràfica del document i la transcripció al costat; els estudiosos de la paleografia i la codicologia hi trobaran una font inesgotable de punts d'interès; i també els qui ensenyen aquestes matèries hi poden trobar una utilíssima eina didàctica per aprofitar amb els alumnes. Però, a més, hi ha la descripció extraordinàriament minuciosa de la materialitat dels documents. La vasta erudició de Jesús Alturo es fa patent en aquestes descripcions on qualsevol detall li serveix per treure'n conclusions, formular noves hipòtesis o rectificar propostes més antigues. En aquestes descripcions, hi veiem l'activitat dels diferents escribes, els seus usos gràfics, la seva llengua, i gairebé podríem dir la

3. Apareix com "Perelada" en diversos llocs (taula cronològica, i en l'edició del document). No en el capítol d'agraïments del prefaci del volum 113.

seva personalitat a través de les seves produccions analitzades per l'editor. Hi ha també rectificacions de datacions d'alguns documents i infinitat d'esmenes de les lectures d'edicions anteriors.

El conjunt de l'obra és d'una gran riquesa de detalls científics. Cada estudiós hi podrà trobar punts d'interès segons l'objecte de la seva recerca.

Des del punt de vista de la lingüística històrica, destacarem la reproducció de la llengua oral que trobem en el document 22 del volum 112 (p. 69). Agobard i Desideri expliquen en primera persona que són propietaris de la vinya de la qual s'exvacuen a favor del vescomte Franc, però que no poden aportar el document que demostra la compra que en van fer a Teodall i Madaix. I així ho expliquen. El testimoni oral reproduït («et diximus nos in nostro re(s)ponso: 'Nos tenemus ea per nostra scriptura et per comparatione de omines nomine Todaldo et Madaxone [...]»») seria una joia incalculable si l'escriba hagués intentat acostar la reproducció escrita a la llengua oral romànica en la qual sens dubte es feu el testimoni d'Agobard i Desideri en l'any 879, una quarantena d'anys més tard que els Juraments d'Esstrasburg, però ben anterior als *placiti* italians del x.

Els estudiosos de l'onomàstica, ja sigui toponímia o antroponímia, trobaran també en aquests volums testimonis importants per a llurs estudis. Assenyalem que els registres en anglès contenen els noms de persona i de lloc en llurs forma catalana. La catalanització, ja que en els documents les formes estan llatinitzades, s'ha fet amb bon criteri, cosa que en el cas dels antropònims, que majoritàriament ja no existeixen avui dia, no és sempre una tasca fàcil.

Fent atenció a les notes, trobarem moltes esmenes d'interès; per la nostra part; p. ex., anotem que Udina llegí *Genestero* per un nom de lloc que cal llegir correctament *Genesteto* (doc. 5, vol. 112, p. 27); la lectura correcta ens evitarà de postular un "topònim fantasma" amb un altre sufix.

De notícies de documents perduts com el d'Agobard i Desideri, en trobem també en els números 46 i 47 del volum 112 (p. 119-123); dos documents copiats un sobre l'altre en el mateix pergami, a la part superior el més tardà i a la part inferior el més antic. En el primer (més antic; 28 de maig de 898) Bosó jura davant de l'altar de Sant Pere de Vic que ha perdut les escriptures que documentaven que havia comprat, a les parcelles compostes per Ermoart i Farelda i Domènec i Quisilda, una casa i unes terres el febrer i l'agost de 893. En la segona part, cinc testimonis juren també davant l'altar de Sant Pere que van ser testimonis d'aquesta compravenda («oculis nostris vidimus et aures audivimus et de presente eramus ad ea ora»).

Finalment, afegirem que en el volum 118 de la col·lecció, publicat el 2019, hi trobem una addenda que aporta dos nous documents catalans. Es tracta de peces de la col·lecció del monestir de Santa Maria de Gerri, conservades per un particular i que fins ara eren desconegudes i havien romàs inèdites. Actualment es conserven a Sort, a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Són dos documents de venda de terres de 845 i 848. Tanmateix, la datació pel regnat del rei Carles fa que hi hagi una incertesa; tal com s'explica a la p. 102, si es tracta de Carles el Calb, els documents serien del segle IX, però no si es tracta de Carles el Simple.

L'ancestral "attachement" als documents escrits que, segons Bonnassie,⁴ és un dels trets de la societat catalana dels segles x i xi es remunta ben bé al segle ix; i, si bé, com hem vist, això no impedí que hi hagués alguns accidents amb documents perduts, és una característica que ens ha permès conservar una documentació ben rica i significativa. A aquesta circumstància afortunada, s'hi suma una segona fortuna: que aquests documents hagin estat estudiats i editats per erudits com Jesús Alturo, que culmina una tasca en la qual l'han precedit altres noms il·lustres i que posa a disposició dels qui no en som especialistes unes veritables joies per a l'estudi de la història, la llengua i la cultura de la Catalunya medieval.

Maria-Reina BASTARDAS I RUFAT
Universitat de Barcelona

4. «[L'] attachement à l'écrit qui constitue l'un des traits dominants de la société catalane des xe et xie siècles» (Bonnassie, Pierre, *La Catalogne du milieu du xe à la fin du xie siècle: Croissance et mutations d'une société*. Tolosa, Université de Toulouse-le-Mirail, 1975-1976, p. 22).